

Dr hab. Grażyna Spytek-Bandurska

Ekspert prawa pracy

Federacja Przedsiębiorców Polskich

e-mail: gspytek-bandurska@wp.pl

tel. 602 520 207

POLSKA

RAPORT KRAJOWY

Temat

**Trade Unions' Transition- Enhancing
Participation in Time of Crisis (TUTEPToC)**

Warszawa, 30 czerwca 2021 r.

WITH SUPPORT FROM THE EUROPEAN UNION

WPROWADZENIE

Na wstępie należy podkreślić, że pandemia, która pojawiła się w Chinach pod koniec 2019 r., spowodowana wirusem SARS-CoV-2, a następnie objęła całą Europę, doprowadziła do ogólnoświatowego kryzysu we wszystkich wymiarach życia społeczno-gospodarczego. Negatywne zjawiska w sposób szczególny dotknęły sferę pracy, zwłaszcza w branżach, które zostały zmuszone do przejściowego wstrzymania lub ograniczenia swojej działalności (turystyka, hotelarstwo, gastronomia, transport, kultura, rekreacja, inne usługi dla ludności), aby wyhamować rozprzestrzenianie się choroby zakaźnej wywołanej koronawirusem poprzez minimalizację kontaktów międzyludzkich.

I OBSZAR. OGÓLNA SYTUACJA W KRAJU ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM TRANSPORTU LOTNICZEGO I SEKTORA PUBLICZNEGO. RYNEK PRACY. KONDYCJA ZDROWOTNA SPOŁECZEŃSTWA.

Pandemia COVID-19 była mocnym zaskoczeniem dla całego społeczeństwa polskiego. Na początku 2020 r. przyjmowano z niedowierzaniem informacje o drastycznie pogarszającym się stanie zdrowia ludności z innych krajów świata i Europy, wysokiej śmiertelności, problemach z wydolnością placówek medycznych. Do tego dochodziły niepokojące wiadomości o załamaniu się gospodarek w niektórych państwach i ogólnym pogorszeniu kondycji ekonomicznej przedsiębiorstw wpływającym negatywnie na rynek pracy. W niedługim czasie analogiczna sytuacja pojawiła się w Polsce. W marcu 2020 r. rząd ogłosił stan epidemiczny i wprowadził liczne obostrzenia, nakazy i środki zaradcze, aby zwalczać chorobę i spowodowane nią skutki uboczne. Obawiano się, że nastąpi długotrwały kryzys i wzrośnie bezrobocie. W celu utrzymania izolacji społecznej ogłoszono lockdown. Wiele dziedzin gospodarki zamknięto, wprowadzone zostały ograniczenia w handlu i usługach, szkolnictwo i administracja publiczna funkcjonowały w systemie zdalnym, narzucony został ścisły reżim sanitarny (noszenie maseczek, dezynfekcja rąk). Jednocześnie uruchomiono działania pomocowe, które w pierwszej kolejności były kierowane do służb ochrony zdrowia oraz podmiotów poszkodowanych wskutek interwencji władzy, która wyłączała ich działalność gospodarczą.

Po letniej przerwie, poluzowaniu obostrzeń i względnej stabilizacji doszło do ponownego wzrostu zachorowalności. Sprzyjały temu warunki atmosferyczne, wkroczenie w sezon grypowy i zmniejszona dyscyplina społeczeństwa. W krótkim czasie koronawirus rozprzestrzenił się na wielką skalę. W październiku 2020 r. zareportowano 3 123 zgony i 271 217 nowych zakażeń wobec 91 641, które wystąpiły od początku pandemii do końca września. Kraj został podzielony na strefy. Obostrzenia były uzależnione od skali zakażeń w danym województwie, które rosły w zatrważającym tempie i uzasadniały stosowanie dodatkowych środków bezpieczeństwa. Nadal powszechnie utrzymano wymogi sanitarne, naukę i aktywność zawodową kontynuowano zdalnie, obowiązywały limity liczbowe i zapewnienie odległości między osobami w miejscach użyteczności publicznej, które mogły być otwarte. Wiele branż wciąż nie funkcjonowało, placówki handlowe i usługowe podlegały selektywnemu wyłączaniu z obrotu, nie odbywały się uroczystości, zamknięta była stacjonarna gastronomia, podróżujący musieli odbywać kwarantannę.

Gospodarka mocno odczuwała skutki rygorów. Do tego dochodziły przeciążenia w ochronie zdrowia (wzrost zajętości łóżek i respiratorów) ze względu na znaczny wzrost infekcji. Druga fala epidemii COVID-19 okazała się dla Polski szczególnie dotkliwa w porównaniu do innych krajów. W liczbie zgonów wyprzedzały nas tylko Francja, Włochy i Wielka Brytania (*źródło: WHO, Coronavirus Disease*).

W pierwszym kwartale 2021 r. sytuacja epidemiczna pogarszała się, liczba zachorowań oscylowała wokół 30 tysięcy dziennie. Napór trzeciej fali koronawirusa był bardzo silny. Polska utrzymywała się w ścisłej czołówce światowej z największym dobowym przyrostem osób z pozytywnym wynikiem koronawirusa. Służby medyczne stawały się niewydolne z powodu braku personelu wobec rosnącej hospitalizacji. Wprowadzono rozszerzone zasady bezpieczeństwa, które objęły okres Świąt Wielkanocnych, aby ograniczyć mobilność społeczną. Rządzący apelowali, aby nie przemieszczać się. W ramach tego lockdownu swoją działalność musiały ponownie zawiesić galerie handlowe, hotele i restauracje, obiekty sportowo-rekreacyjne, instytucje kultury. Wyłączono z użyteczności niektóre usługi, chyba że mogły być świadczone na odległość. Obowiązywały limity wejść osób do różnych placówek i instytucji, zamknięto żłobki i przedszkola, nauka i praca administracyjna wciąż trwały w formule zdalnej.

Łagodzenie restrykcji i odmrażanie gospodarki nastąpiło od maja 2021 r. Widoczny był systematyczny powrót do normalności. Przy zachowaniu reżimu sanitarnego rozpoczęły się imprezy okolicznościowe i ruch turystyczny. Działalność wielu branż wyraźnie się ożywiła. Mimo spadkowej tendencji zakażeń nadal zalecano utrzymanie dystansu, dezynfekcję i noszenie maseczki. Niepokojące są prognozy. Po okresie letnim może pojawić się czwarta fala koronawirusa w wariantcie Delta powodującym o 30-40 proc. większą zakaźność.

Ogół niekorzystnych czynników krajowych mających nie dopuścić do gwałtownego przyrostu zachorowań oraz kryzys otoczenia zewnętrznego, głównie na rynkach eksportowych, spowodowały negatywny szok popytowy, wyhamowanie aktywności gospodarczej i załamanie trendów większości kategorii makroekonomicznych. Nagła, wymuszona bierność konsumentów, wyczekiwanie kontrahentów, przerwy w łańcuchu dostaw, wstrzymanie inwestycji, stagnacja i przestoje w przedsiębiorstwach w obliczu niepewności, niespójności i nieprzewidywalności decyzji rządu, to powody recesji, która pojawiła się po raz pierwszy od czasu transformacji w Polsce. Choć była łagodniejsza i wyraźnie płytsza niż w innych krajach Unii Europejskiej, to jednak doprowadziła do realnego spadku PKB w 2020 r. o 2,7%. Znaczącą rolę odegrała malejąca konsumpcja prywatna jako efekt ograniczeń mobilności osób i obaw wobec przyszłej sytuacji w zatrudnieniu. Wartość dodana brutto spadła w przemyśle, budownictwie i większości usług rynkowych. Największe trudności odczuła branża turystyczna, gastronomiczna, hotelarska, rekreacyjna. Po trzech latach niskiej inflacji w 2020 r. wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych osiągnął poziom 3,4%. Głęboka recesja na głównych polskich rynkach eksportowych przełożyła się na duży spadek obrotu handlowego. W ślad za stopniowym znoszeniem restrykcji i odbiciem aktywności w międzynarodowych sieciach produkcji sprzedaż zagraniczna zaczęła odnotowywać trend wzrostowy. Masowy odpływ kapitału do aktywów tradycyjnie uznawanych przez inwestorów za bezpieczne lokowanie skutkowało deprecjacją krajowej waluty. Dopiero ożywienie gospodarcze w 2021 r. przełożyło się na umocnienie złotego i stabilizację kursu EUR. W odpowiedzi na wybuch pandemii zostały podjęte szybkie i zdecydowane działania łagodzące politykę pieniężną, głównie przez obniżenie podstawowych stóp procentowych. Utrzymanie zatrudnienia dzięki dofinansowaniu ze środków publicznych oraz wykorzystaniu przez przedsiębiorstwa oszczędności sprawiło, że sytuacja na rynku pracy w ostatnich kilkunastu miesiącach nie

wpłynęła negatywnie na potencjał gospodarczy kraju. Trzeba jednak podkreślić, że ujemne trendy demograficzne, istotnie obniżona akumulacja kapitału oraz spowolniona absorpcja nowych technologii spowodowały spadek tempa wzrostu potencjału polskiej gospodarki z 3,2% w 2019 r. do 2,6% w 2020 r. i ujemną lukę produktową wynoszącą 1,4% planowanego PKB.

Niepewność trwania pandemii COVID-19, ubiegłoroczny kryzys i brak perspektyw rozwojowych - to czynniki, które będą mieć długookresowe konsekwencje dla gospodarki i rynku pracy. Mimo że prognozowanie makroekonomiczne jest obarczone dużym ryzykiem błędu, to zakładając wzrost popytu konsumpcyjnego i udziału inwestycji oraz utrzymanie najniższego poziomu bezrobocia w Unii Europejskiej, tempo wzrostu realnego PKB w 2021 r. osiągnie 3,8%, zaś w 2022 r. wyniesie 4,3%. Inflacja ma utrzymać się na poziomie 3,1% i docelowo stanowić 2,5%. Wskaźniki mogą być wyższe, jeśli uwzględni się pozytywny wpływ, jaki na dynamikę aktywności gospodarczej wywrą środki z programów na rzecz odbudowy i zwiększania odporności państw członkowskich. Oczekuje się realnej zwyżki spożycia publicznego dzięki działaniom rządu ukierunkowanym na wzrost innowacyjności i produktywności oraz wsparcie sektora prywatnego (*źródło: Program Konwergencji. Aktualizacja 2021*).

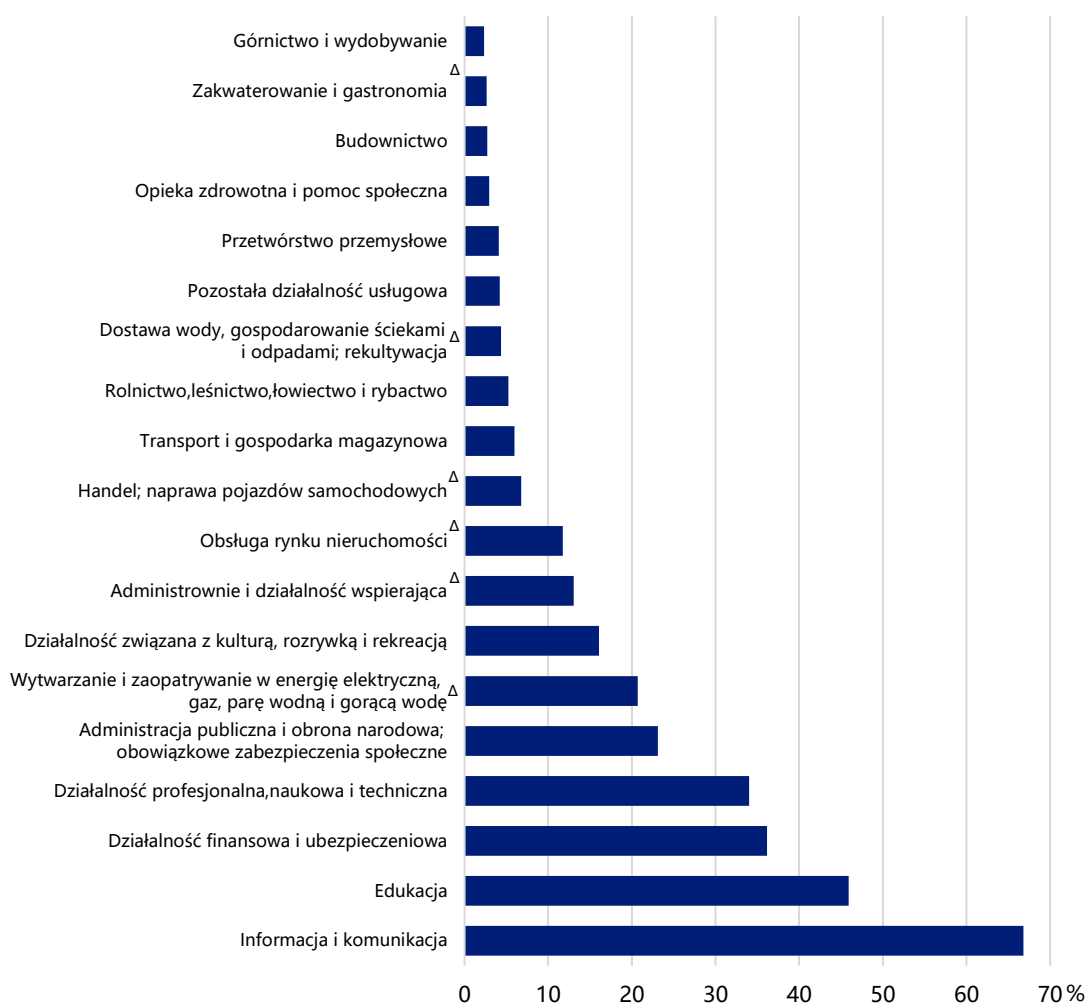
Charakteryzując sytuację na rynku pracy warto zauważyć, że uległa ona pogorszeniu. Jednak skala bezrobocia była znacznie łagodniejsza od szacunków wskazywanych na początku pandemii, co wiązało się z uruchamianymi przedsięwzięciami osłonowymi dla przedsiębiorstw w ramach tarcz antykryzysowych oraz kontrolowanym spowolnieniem gospodarczym. Współczynnik aktywności zawodowej nieznacznie obniżył się do 56,1%. W marcu 2021 r. stopa bezrobocia stanowiła 3,1% i była najniższa wśród krajów Unii Europejskiej, dla której średnia wyniosła 7,3%. Kolejne miejsce zajmowały Czechy (3,2%) i Holandia (3,6%), zaś na drugim biegunie znalazły się Hiszpania (16,1%), Grecja (15,8%) i Włochy (10,2%). Niewiele wyższe wskaźniki odnotowano w 2020 r. Liczba bezrobotnych w Polsce wyniosła 551 tys. W najbliższych latach stopa bezrobocia może wyraźnie spadać (do 2,5%) z uwagi na negatywne trendy demograficzne (*źródło: Eurostat*).

Według danych krajowych w pierwszym kwartale 2021 r. zlikwidowano 70,2 tys. miejsc pracy, to jest o 41,5% mniej niż w analogicznym okresie 2020 r., choć skala redukcji

związana z rozprzestrzenianiem się COVID-19 odnosiła się do 24% likwidowanych miejsc pracy w ogóle, zwłaszcza w sektorze prywatnym przetwórstwa przemysłowego. Ponadto wyzwaniem stała się zmiana organizacji pracy poprzez wybór takich form, które pozwalają na zachowanie dystansu społecznego. Dużą popularność zyskała praca zdalna. Jej zastosowanie było największe w sektorze publicznym. Udział pracujących zdalnie był wysoki w informacji i komunikacji (67%), edukacji (46%), działalności finansowej i ubezpieczeniowej (36%). Bez względu na dział gospodarki pracę w domu wykonywały osoby na stanowiskach umysłowych (wykres 1).

Wykres 1. Udział pracujących, którzy w związku z sytuacją epidemiczną pracowali zdalnie w pierwszym kwartale 2021 r.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

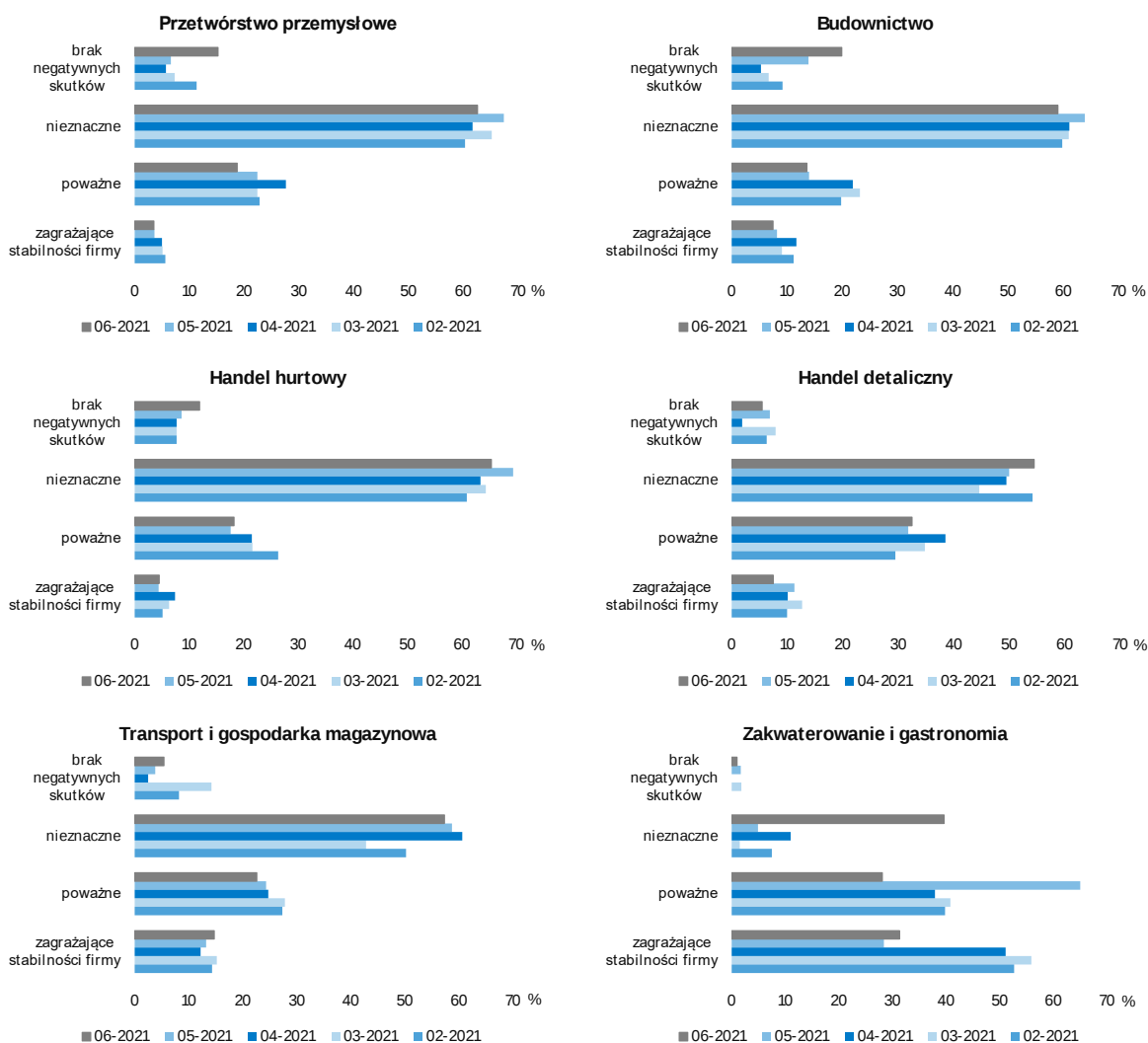

W związku z sytuacją epidemiczną pracujący rodzice lub opiekunowie prawni mogli ubiegać się o zasiłek opiekuńczy na czas opieki nad dzieckiem do lat 8 z powodu zamknięcia żłobka, przedszkola, klubu dziecięcego, szkoły. Z tego przywileju w pierwszym kwartale 2021 r. skorzystało w Polsce 1,8% osób zatrudnionych głównie w sektorze prywatnym. Spośród ogółu pracujących 3,7% pobierało wynagrodzenie za czas choroby lub zasiłek chorobowy z powodu objęcia kwarantanną lub izolacją. Skala wykorzystania tej formy czasowego odosobnienia ze względu na podejrzenie zakażenia była zdecydowanie wyższa niż w pierwszym kwartale 2020 r. (źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w pierwszym kwartale 2021 r.*).

Jak wynika z krajowego badania kondycji gospodarki widoczny jest spadek odsetka podmiotów wskazujących na poważne lub zagrażające stabilności przedsiębiorstwa negatywne skutki pandemii. Najbardziej wyraźną poprawę obserwuje się w usługach obejmujących zakwaterowanie i gastronomię (spadek negatywnych wskazań o 34,0%). W drugim kwartale 2021 r. do głównych, negatywnych następstw oddziaływania COVID-19 zaliczano: deficyt sprzedaży lub przychodów, zwłaszcza w jednostkach handlu detalicznego z branży odzieżowej (77,2% wskazań); wzrost kosztów charakteryzujący budownictwo i przemysł (odpowiednio 68,7% i 59,0% wskazań); zakłócenia w łańcuchu dostaw przetwórstwa przemysłowego (48,8% wskazań); braki pracowników (kwarantanna, choroba, urlopy opiekuńcze), głównie w jednostkach przemysłowych z działu produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych (42,4% wskazań) oraz usługowych z sekcji informacja i komunikacja (40,6% wskazań). Maleje też odsetek podmiotów wskazujących na możliwość przetrwania do 3 miesięcy. Poprawa uwidoczniła się w usługach, głównie w transporcie i gospodarce magazynowej. Najbardziej znaczący wzrost pesymizmu wystąpił w dziale produkcja metalowych wyrobów gotowych, z wyłączeniem maszyn i urządzeń, zaś duży optymizm wystąpił w przypadku usług administrowania i działalności wspierającej, gdyż podmioty deklarowały przetrwanie powyżej 6 miesięcy. Odnotowuje się też zmniejszającą skalę pracowników wykonujących pracę zdalną, co widać głównie w sekcji obsługa rynku nieruchomości oraz działalność profesjonalna, naukowa i techniczna. Dane za czerwiec 2021 r. wskazują też na wyhamowanie spadku zamówień składanych przez klientów w większości obszarów gospodarki, co świadczy o poprawie popytu konsumpcyjnego (wykres 2).

Wykres 2. Negatywne skutki pandemii koronawirusa w okresie luty-czerwiec 2021 r.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

Nadal obserwowana jest zróżnicowana sytuacja pomiędzy poszczególnymi sektorami gospodarki (źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Wpływ pandemii COVID-19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania; dane szczegółowe oraz szeregi czasowe*).

Poważny kryzys dotknął transport lotniczy w całej Europie wskutek ograniczenia, a także zamknięcia międzynarodowego ruchu pasażerskiego w celu zastopowania

rozprzestrzeniania się koronawirusa. W Polsce odnotowano w 2020 r. spadek o 83,4% przewozów pasażerów względem roku poprzedniego. Dla porównania łącznie wszelkimi środkami transportu przewieziono o 45,9% mniej osób (*źródło: Główny Urząd Statystyczny, Przewozy ładunków i pasażerów w 2020 r.*). Jeśli chodzi o przeloty, to liczba obsługanych pasażerów w ruchu krajowym i międzynarodowym - regularnym i czarterowym w 2020 r. stanowiła 14 548 121 wobec 49 013 538 w 2019 r. i 45 705 877 w 2018 r., co potwierdzało regres w stosunku do tych lat odpowiednio o 70,3% i 68,2%. Kryzys spowodowany wybuchem pandemii COVID-19 jako pierwszy w historii współczesnego lotnictwa wstrząsnął tym monolitem wywołując ogromne straty. Przewoźnicy musieli zmierzyć się nie tylko z trudną sytuacją rynkową i bieżącymi wyzwaniami, ale też niespodziewanie podejmowanymi decyzjami i barierami prawnymi. Najważniejszym czynnikiem, który nadwyrężył kondycję transportu lotniczego były obostrzenia narzucane przez większość państw związane z odmową przyjmowania rejsów z regionów o wysokim współczynniku zachorowań, obowiązkowym testem na obecność SARS-CoV-2 lub odbyciem przymusowej kwarantanny przez pasażerów, a w okresach gwałtownych wzrostów zakażeń z całkowitym zawieszeniem regularnych lotów. Do tego dochodziły obawy pasażerów przed zarażeniem i brakiem możliwości powrotu do kraju macierzystego (*źródło: Urząd Lotnictwa Cywilnego, Liczba obsługanych pasażerów oraz wykonanych operacji w ruchu krajowym i międzynarodowym - regularnym i czarterowym w latach 2018-2020*).

Sytuacja w ruchu towarowym była nieco lepsza, gdyż ilość obsługanego cargo on board (w kg) w polskich portach lotniczych w ruchu krajowym i międzynarodowym w 2020 r. wyniosła 101 097 555 wobec 123 398 053 w 2019 r. powodując spadek o 18,1%. Przewoźnicy uchronili się przed upadkiem ekonomicznym, gdyż nie zostali zmuszeni do uziemienia floty i zawieszenia działalności. Mniejsze zapotrzebowanie na transport wynikało z przestoju na rynku azjatyckim i spowolnienia przemysłu. Z drugiej strony konieczny był przewóz sprzętu medycznego, medykamentów i środków ochrony niezbędnych do walki z pandemią (*źródło: Urząd Lotnictwa Cywilnego, Ilość obsługanego cargo on board (w kg) w polskich portach lotniczych w ruchu krajowym i międzynarodowym w latach 2019-2020*).

Załamanie dotknęło nie tylko linie i porty lotnicze, ale całą branżę związaną z lotnictwem wskutek wstrzymania zamówień przemysłowych i zlecenia obsługi. Wymuszone

spadkiem popytu na nowe samoloty restrukturyzacje w światowych koncernach produkcyjnych przełożyły się na redukcję zatrudnienia w polskich przedsiębiorstwach. W toczącym się dyskursie o kondycji i przyszłości lotnictwa w europejskiej przestrzeni powietrznej negatywnie odbierana była nie tylko nagła likwidacja miejsc pracy, ale utrata tworzonego przez wiele lat kapitału intelektualnego, który przyciągał inwestorów zagranicznych. Ważną część stanowią centra rozwojowe i informatyczne, firmy o profilu remontowym, specjalizujące się w cyklach produkcji i naprawach, tworzące współzależny system oparty na digitalizacji i nowoczesnych technologiach. Zdaniem przedstawicieli branży lotniczej potrzeba będzie nawet ośmiu lat, aby odbudować straty finansowe i kompetencyjne sektora, który zapewniał dotąd ok. 30 mld złotych rocznie wpływów dla gospodarki i zatrudniał 165 tys. osób. Największy narodowy przewoźnik LOT otrzymał w grudniu 2020 r. wsparcie publiczne w wysokości 2,926 mld złotych, zaciągnął też pożyczkę w Polskim Funduszu Rozwoju. Łączna wartość pakietu pomocowego to 650 mln euro. Jednak zasilanie pieniężne nie wystarcza. Konieczna jest spójna strategia oparta na bezpośredniej pomocy, innowacjach i ukierunkowanych impulsach rozwojowych, które pozwolą uporać się nie tylko z problemami wywołanymi pandemią, ale też innymi, zagrażającymi globalnie stabilności sektora lotniczego z uwagi na występującą w nim różnorodność podmiotów o odmiennych potrzebach i specyficznych barierach (*źródło: Business Insider*). Odpowiedzią na długoterminowe wyzwania społeczne, środowiskowe i gospodarcze mają być dokumenty rządowe „Polityka Przemysłowa Polski” oraz „Polityka rozwoju lotnictwa cywilnego w Polsce do 2030 r. (z perspektywą do 2040 r.)” skierowana w lipcu 2021 r. jako projekt do konsultacji społecznych.

Działania zdrowotne państwa koncentrowały się najpierw na wprowadzaniu różnych ograniczeń w celu ochrony społeczeństwa przed rozpowszechnieniem się koronawirusa. Decyzje o różnych nakazach i obostrzeniach były ściśle powiązane z aktualną sytuacją epidemiczną kraju, która ulegała szybkim zmianom. Stąd ważną rolę odegrało informowanie w mediach, zwłaszcza na portalach rządowych, co się dzieje i jak należy postępować, aby nie doszło do niepokojów społecznych. Przełomem stało się opracowanie szczepionki przeciwko COVID-19. Niezwłocznie został przygotowany „Narodowy Program Szczepień”, który obejmuje zakup odpowiedniej liczby szczepionek, ich dystrybucję, monitoring przebiegu i efektywności szczepienia oraz bezpieczeństwo obywateli. W pierwszej kolejności

uprawnieniem objęto grupy zawodowe najbardziej narażone na zakażenie, to jest pracowników ochrony zdrowia i domów pomocy społecznej oraz personel w placówkach medycznych i stacjach sanitarno-epidemiologicznych. Potem szczepienia kierowano do ludzi starszych, nauczycieli, służb mundurowych, a także osób poniżej 60 lat, które zmagają się z chorobami przewlekłymi zwiększającymi ryzyko ciężkiego przebiegu koronawirusa. Do tej grupy włączono też pracowników, którzy bezpośrednio zapewniają funkcjonowanie podstawowej działalności państwa i narażone są na zakażenie ze względu na częste kontakty społeczne. Od 10 maja 2021 r. rozpoczęła się powszechna rejestracja na szczepienia dla wszystkich chętnych pełnoletnich osób, a następnie młodzieży powyżej 12 roku życia. Z pierwszeństwa mogli korzystać przedsiębiorcy i personel sektorów zamkniętych na mocy ustanowionych ograniczeń i nakazów związanych z pandemią.

Według stanu na dzień 11 lipca 2021 r. pełną dawką zostało zaszczepionych 14,7 mln ludzi, to jest 38,8% całej populacji. Przy uwzględnieniu pierwszej dawki wykonano ogółem 31,3 mln szczepień. Liczba ozdowień wynosiła 2,65 mln, zaś zgonów 75 159. Testy przeprowadzono u 17,5 mln osób.

II OBSZAR. DZIAŁANIA PAŃSTWA NA RZECZ ZAPOBIEGANIA NEGATYWNYM SKUTKOM COVID-19. EFEKTYWNOŚĆ INTERWENCJI. SKALA I RODZAJE POMOCY.

Celem działań państwa w obliczu pandemii COVID-19 jest ochrona miejsc pracy i zapewnienie bezpieczeństwa finansowego oraz zdrowotnego obywateli. Ważna jest odbudowa gospodarki, w tym zapewnienie intensywnego wsparcia dla przedsiębiorstw, aby mogły utrzymać zatrudnienie i swoją pozycję konkurencyjną oraz wprowadzenie rozwiązań, które je uodpornią na przyszłe, ewentualne zaburzenia makroekonomiczne. W ramach przyjmowanego pakietu regulacji prawnych określanych jako Tarcze antykryzysowe, począwszy od pierwszej ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U.2020.374) uznano, że koszty związane z zaistniałą sytuacją

społeczno-ekonomiczną mają być rozłożone solidarnie pomiędzy przedsiębiorców, pracowników, system finansowy i sektor publiczny.

Pomoc państwa opierała się na pięciu filarach:

- ochronie miejsc pracy i bezpieczeństwie pracowników,
- finansowaniu przedsiębiorców,
- ochronie zdrowia,
- wzmocnieniu systemu finansowego,
- inwestycjach publicznych.

W zakresie utrzymania zatrudnienia wdrożono instrumenty o wartości ok. 30 mld złotych, polegające głównie na:

- dopłatach do pensji w okresie wprowadzonego przestoju ekonomicznego lub obniżenia wymiaru czasu pracy nie więcej niż do połowy etatu, z zastrzeżeniem zapewnienia minimalnego wynagrodzenia za pracę proporcjonalnie do wymiaru czasu pracy, wskutek spadku obrotów gospodarczych spowodowanych wystąpieniem koronawirusa; wysokość dopłat wynosiła do 40% przeciętnego lub 50% minimalnego wynagrodzenia oraz pokrycie składek na ubezpieczenia społeczne należne od pracodawcy;
- wypłacie jednorazowego świadczenia z ZUS w kwocie do 2080 złotych brutto dla osób samozatrudnionych i pracujących na umowy zlecenia i o dzieło;
- przyznaniu dodatkowego zasiłku opiekuńczego rodzicom, którzy pozostali w domach, aby zajmować się dziećmi do lat 8 ze względu na zawieszenie zajęć w przedszkolach i szkołach;
- odroczeniu (zawieszeniu) spłaty kredytów konsumpcyjnych i mieszkaniowych na 3 miesiące przez klientów indywidualnych, w tym przedsiębiorców;
- wydłużeniu terminów na realizację obowiązków administracyjnych (składanie deklaracji podatkowych);
- monitorowaniu wzrostu cen towarów lub usług mających istotne znaczenie dla ochrony zdrowia ludzi lub kosztów utrzymania gospodarstw domowych (maseczki ochronne, środki dezynfekujące, żywność).

W ramach pomocy przedsiębiorstwom zakładającej koszt 74,2 mld złotych przewidziano między innymi:

- bezzwrotnej pożyczce w wysokości 5 tys. złotych dla podmiotów zatrudniających nie więcej niż 9 pracowników, pod warunkiem utrzymania miejsc pracy przez 3 miesiące;
- zwolnieniu ze składek na ubezpieczenia społeczne, zdrowotne i fundusze celowe dla mikroprzedsiębiorców oraz samozatrudnionych przez 3 miesiące;
- preferencjach w uzyskaniu kredytów (rozszerzenie gwarancji de minimis dla sektora MŚP);
- możliwości wstecznego rozliczania strat podatkowych za 2020 r.;
- odroczeniu terminów płatności danin publicznych, składania deklaracji i sprawozdań;
- refinansowaniu umów leasingowych i odsunięciu płatności rat dla branży transportowej;
- odstąpieniu od kar za opóźnienia w przetargach publicznych;
- ułatwieniach w spłacie pożyczek dla sektora MŚP oraz branży turystycznej.

W celu wzmocnienia służby zdrowia przeznaczono 7,5 mld złotych na dofinansowanie rozbudowy infrastruktury, doposażenie placówek oraz cyfryzację systemu. Dzięki utworzeniu Funduszu Inwestycji Publicznych i wydatkowaniu 30 mld złotych na nowe przedsięwzięcia miał wyjść od państwa impuls inwestycyjny, aby przedsiębiorcy mogli kontynuować swoją działalność. Zamówienia publiczne dotyczyły priorytetowych obszarów, takich jak: infrastruktura, modernizacja szkół i szpitali, transformacja energetyczna, cyfryzacja, biotechnologia i farmacja, ochrona środowiska. Ważne też było uruchomienie specjalistycznych, targetowanych instrumentów dla rynku finansowego, które miały posłużyć jego ochronie przed negatywnym wpływem pandemii. Na realizację tych zadań przewidziano kwotę 70,3 mld złotych. Ogółem na wsparcie gospodarki w ramach Tarczy antykryzysowej rząd zabudżetował ponad 312 mld złotych.

Utrzymanie stabilizacji ekonomicznej było trudne, gdyż okres pandemiczny wydłużał się i konieczne stały się kolejne działania osłonowe. W szczególności pomoc została przewidziana dla najbardziej dotkniętych obostrzeniami branż: gastronomicznej; rozrywkowej (estradowej, targowej, fotograficznej, filmowej); dbającej o zdrowie fizyczne (siłownie, sport, rekreacja); sprzedaży detalicznej (targowiska, bazy). Instrumenty wsparcia polegały na: zwolnieniu ze składek na ubezpieczenia społeczne, świadczeniu postojowym, małej dotacji w

wysokości 5 tys. złotych, odroczeniu płatności zaliczek na podatek dochodowy pobranych od pracowników, kontynuowaniu funkcjonujących już form pomocowych dla przedsiębiorstw dotkniętych spadkiem obrotów gospodarczych podczas drugiej fali koronawirusa. Według szacunków koszt tej pomocy miał wynieść 1,8 mld złotych i objąć 200 tys. podmiotów zatrudniających ponad 370 tys. pracowników. Natomiast w ramach ogólnie dostępnych środków finansowych wydatkowano 7,9 mld złotych dla 60 tys. przedsiębiorstw z branż zagrożonych, które skorzystały również ze zwolnień na ubezpieczenia społeczne i wypłat postojowego w łącznej wysokości 2,9 mld złotych.

Ochronę skierowano do turystyki. Głównym problemem było zabezpieczenie zwrotów wpłat klientów za nieodbyte imprezy z powodu COVID-19. Wśród rozwiązań, które ułatwiły przetrwanie kryzysu, pojawiła się oferta voucherów lub oddawanie pieniędzy po rozwiązaniu umowy w ciągu 180 dni. Ustalono preferencyjne pożyczki dla organizatorów turystyki w celu zapewnienia ich wypłacalności, powstał też Turystyczny Fundusz Zwrotów mający realizować wypłaty na rzecz podróżnych. Ponadto złagodzone warunki uzyskania gwarancji ubezpieczeniowych i bankowych zależnych od wysokości przychodów, które drastycznie spadły w 2020 r. Ułatwieniem prowadzenia działalności było ustanowienie dodatkowego postojowego oraz zawieszenie składek społecznych. Pobudzeniem krajowej turystyki miał być specjalny bon przyznany na każde dziecko w wysokości 500 złotych uprawniający do dokonywania płatności za usługi hotelarskie lub imprezy turystyczne do 31 marca 2022 r.

W obliczu trzeciej fali koronawirusa zostały uruchomione nowe programy pomocowe, które dotyczyły 46 rodzajów działalności gospodarczej ujętych według kodów polskiej klasyfikacji szczególnie mocno dotkniętych dotychczasowymi obostrzeniami sanitarnymi, a także kolejnych 17 kodów objętych restrykcjami w marcu 2021 r. Szeroki restart miały ułatwić cztery instrumenty:

- zwolnienie płatników i zatrudnionych ubezpieczeniowych ze składek społecznych za określone miesiące na podstawie wniosków składanych do 30 czerwca 2021 r.;
- dopłata 2 000 złotych przez 3 miesiące do wynagrodzeń jako świadczenie na rzecz ochrony miejsc pracy, kierowana do zatrudnionych na podstawie umowy o pracę, jak i zlecenia, pod warunkiem złożenia wniosku do 30 czerwca 2021 r.;

- świadczenie postojowe przyznawane w wysokości 2 080 złotych jeden lub wiele razy w zależności od kodu PKD dla osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą;
- dotacja do 5 000 złotych dla mikro i małych przedsiębiorców na pokrycie bieżących kosztów prowadzenia działalności, udzielana kilkakrotnie przy odpowiednim kodzie PKD, zgodnie z wnioskiem złożonym do 31 sierpnia 2021 r.

Część Tarczy antykryzysowej stanowił program finansowy Polskiego Funduszu Rozwoju służący ochronie rynku pracy i zapewnieniu przedsiębiorstwom ciągłości ekonomicznej w okresie poważnych zakłóceń w gospodarce spowodowanych pandemią koronawirusa. Do 348 tys. mikro, małych i średnich przedsiębiorców trafiło prawie 61 mld złotych w ramach częściowo bezzwrotnych subwencji finansowych. Programem objęto około 3 mln pracowników. Natomiast dla dużych firm przyjęto instrumenty w postaci finansowania płynnościowego, preferencyjnego i inwestycyjnego o łącznej wartości 25 mld złotych.

Według danych z lipca 2021 r. łączne wsparcie udzielone przez państwo wyniosło około 230 mld złotych. Kwotę wsparcia z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, który realizował znaczną część zadań, wyliczono na 37,5 mld złotych, co wiązało się z obsługą ponad 8 milionów wniosków. Z wszystkich dotychczasowych odsłon Tarczy antykryzysowej dużym zapotrzebowaniem cieszyło się zwolnienie ze składek na ubezpieczenia społeczne (15,0 mld złotych) oraz świadczenie postojowe (6,4 mld złotych). Powszechnie występowało o odroczenie terminu płatności składek i układy ratalne (łączna kwota należności objętych ulgami to 14,0 mld zł).

Na uwagę zasługuje „Plan dla Pracy i Rozwoju” będący pakietem sprawdzonych rozwiązań, ułatwień oraz nowych możliwości dla biznesu oraz pracowników dotkniętych skutkami COVID-19. Główne założenia to cyfryzacja otoczenia zewnętrznego, regulacje prawne ukierunkowane na przedsiębiorców oraz eliminacja zbędnej biurokracji. Plan dotyczy trzech obszarów: 1) bezpośredniej pomocy w walce z pandemią, 2) nowego kierunku polegającego na wspieraniu przedsiębiorstw w transformacji i dostosowaniu się do potrzeb rynku, a osób dotkniętych bezrobociem w zdobywaniu nowych kompetencji, 3) impulsu dla rozwoju rozumianego jako szereg narzędzi mających pobudzić procesy inwestycyjne i modernizacyjne w polskich przedsiębiorstwach (*źródło: Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Tarcza antykryzysowa*).

Podsumowując rolę państwa w utrzymaniu stabilności gospodarki należy podkreślić, że była ona znacząca, ale wzbudzała wiele kontrowersji. Ocena wypada nie najlepiej ze strony partnerów społecznych. Mimo szerokiego wachlarza pomocy podkreślano, że oferowane rozwiązania były opóźnione i niewystarczające w stosunku do potrzeb, zwłaszcza wobec nieprzewidywalności, rozpiętości i długotrwałości pandemii, która wciąż zagraża społeczeństwu. Z dużym niepokojem są przyjmowane wiadomości o nadchodzącej czwartej fali koronawirusa i braku perspektyw, odpowiedniego przygotowania, aby poradzić sobie z jej następstwami, zarówno w wymiarze społecznym, jak i ekonomicznym.

Krytycznie do całej sytuacji odnoszą się przedstawiciele branż, które najbardziej odczuły kryzys. Stan wyczekiwania i niepewność były najgorszym sposobem przetrwania prowadzącym do eskalacji problemów. Rosnące koszty utrzymania przedsiębiorstw i niemożność prowadzenia działalności oznaczało pogorszenie warunków pracy, redukcje zatrudnienia i bezrobocie, spadek konkurencyjności, a nawet bankructwa. Zabrakło rozważnego, kompleksowego i adekwatnego konstruowania instrumentów pomocowych w obliczu globalnej zapaści finansowej. Z perspektywy czasu i niemal półtorarocznych doświadczeń konieczne jest zaplanowanie dalszych działań, które przyczynią się do restytucji gospodarki i uodpornienia społeczeństwa.

III OBSZAR. ROLA PRZEDSTAWICIELI PRACOWNIKÓW I ICH UDZIAŁ W DZIAŁANIACH PRACODAWCY ZWIĄZANYCH Z COVID-19.

Przedstawiciele pracowników brali czynny udział w działaniach pracodawców związanych z zapobieganiem negatywnym konsekwencjom pandemii. Praktyka była jednak różna, zależna od wielu czynników, w tym: aktualnej sytuacji przedsiębiorstwa i kondycji całej branży, skali problemów i dostępnych środków zaradczych, postaw samych partnerów i ukształtowanych zasad współpracy, chęci do osiągnięcia porozumień w imię dobra wspólnego. Ważna była identyfikacja przestrzeni do negocjacji oparta na rzetelnej i uczciwej ocenie ekonomicznej przedsiębiorstwa oraz wyrozumiałości załogi wobec konieczności obniżenia warunków zatrudnienia w celu ochrony miejsc pracy.

Analizując partycypację pracowniczą można odnieść się dwojako do tematyki. Po pierwsze istnieją dobre przykłady uczestnictwa, kiedy strony bazują na samodzielnie wypracowanych standardach postępowania. Doceniają one swoją autonomiczność i umiejętność rozstrzygania spraw w oparciu o ustalone wewnętrznie reguły informowania oraz uzgadniania stanowisk, które sprawdzały się w różnych okolicznościach i były korzystniejsze od dyspozycji wynikających z powszechnego ustawodawstwa. Przyjmują jako punkt wyjścia zasadę, że wobec negatywnych zmian na rynku, kiedy pewnych procesów nie da się wyhamować, trzeba komunikować się i szukać kompromisów niż wybierać spór zbiorowy i strajki. Proces dochodzenia do konsensusu nie jest łatwy, wiele zależy od czynnika ludzkiego. Jednak trzeba wspólnie szukać rozwiązań i nie patrzeć wyłącznie na zaspokajanie partykularnych interesów, co odnosi się nie tylko do pracodawcy, ale też reprezentacji załogi. Zdarza się, że nie ma jednolitej opinii, gdy funkcjonuje w przedsiębiorstwie kilka organizacji związkowych i każda z nich oczekuje spełnienia swoich postulatów. Wówczas wzrasta niezadowolenie i dochodzi do podziałów wśród grup zawodowych. Potwierdzeniem pojawiania się rozbieżności i nierównego traktowania pracowników jest oświata czy ochrona zdrowia w sektorze publicznym. Specyficzna sytuacja występuje również w transporcie lotniczym. Jako przykład można podać aktualny temat przyznawania służbom medycznym gratyfikacji pieniężnych za poświęcenie i wytężoną pracę w czasie pandemii. W trakcie uzgodnień pojawił się problem doboru osób uprawnionych, gdyż kryteria nie były dostatecznie precyzyjne. Wątpliwości budził warunek dotyczący wykazania bezpośredniego kontaktu z pacjentami z podejrzeniem i zakażeniem wirusem SARS-CoV-2. Ponadto zarzucano pominięcie pracowników niemedycznych, którzy tak samo ciężko pracowali w placówkach leczniczych. Ostatecznie rząd przewidział jednorazowe dodatki dla personelu pomocniczego za pracę w obszarze narażenia COVID-19. Tym sposobem nastąpiło zrównanie wszystkich pracujących (lekarzy, pielęgniarek, salowych, kierowców karettek pogotowia), którzy musieli wykonywać swoje obowiązki w warunkach szczególnych i dla nich niebezpiecznych, bez względu na zajmowane stanowisko pracy.

Przejawem zrozumienia współczesnego modelu zarządzania przedsiębiorstwem jest angażowanie pracowników w sprawy dotyczące jego funkcjonowania. Wymaga tego demokratyzacja stosunków społecznych i wyzwania globalizacji, rosnąca konkurencja, postęp

technologiczny. Konieczna jest zmiana świadomości i podejścia partnerów do pełnionych funkcji. Wiadomo, że pracodawca jako podmiot nadrzędny w stosunkach pracy ma lepszą pozycję negocjacyjną, decyduje o strategii biznesowej i warunkach zatrudnienia. Jeśli jednak istnieją związki zawodowe, to jego samodzielność ulega ograniczeniu i musi prowadzić dialog, aby zyskać aprobatę dla swoich przedsięwzięć w słusznym pojętym interesie ogółu. Natomiast strona związkowa nie może patrzeć wyłącznie przez pryzmat żądań i ochrony socjalnej, lecz powinna czuć się współodpowiedzialna za przedsiębiorstwo i poszukiwać lepszych koncepcji, nowatorskich zmian. Przykładem trudnych dla obu stron negocjacji, które udało się zakończyć porozumieniem były zwolnienia pracowników przewidziane w 2021 r. w polskich liniach lotniczych LOT w celu dostosowania zatrudnienia do rzeczywistości powstałej po pandemii, uwarunkowanej unijnymi wymogami udzielania pomocy publicznej. Relatywnie niewielka redukcja personelu (do 300 osób) możliwa dzięki innym oszczędnościom, zwłaszcza w kosztach leasingu samolotów, pozwoli osiągnąć niezbędną efektywność ekonomiczną i zapobiec dalej idącym, niekorzystnym decyzjom restrukturyzacyjnym.

Po drugie, partycypacja pracownicza wynika z regulacji prawnych nakazujących informowanie i prowadzenie konsultacji. Strony są wówczas zobligowane do rozmów, gdyż wymaga tego prawo. W szczególności dialog jest potrzebny, gdy dochodzi do ograniczenia przywilejów pracowniczych, co stało się powszechne wskutek osłabienia gospodarki kraju w następstwie pandemii COVID-19. Potwierdzeniem są przepisy Tarczy antykryzysowej, które stanowią, że warunki i tryb wykonywania pracy w okresie przestoju ekonomicznego lub obniżonego wymiaru czasu pracy pracodawca ma obowiązek ustalić w układzie zbiorowym pracy lub porozumieniu z zakładową organizacją związkową. W razie działania kilku związków zawodowych negocjacje powinny być prowadzone z reprezentatywnymi organizacjami, z których każda zrzesza co najmniej 5% zatrudnionych pracowników. Jeśli w przedsiębiorstwie nie występują żadne struktury związkowe, to porozumienie zawiera się z przedstawicielami załogi wyłonionymi w trybie przyjętym u danego pracodawcy. Podstawową informacją, którą ten akt określa są grupy zawodowe objęte przestojem ekonomicznym lub obniżonym wymiarem czasu pracy oraz okres obowiązywania ograniczeń. Ustalając nowe warunki pracy pracodawca nie musi wszczynać procedury indywidualnego wręczania pracownikom wypowiedzeń zmieniających, co wiązałoby się ze sporym utrudnieniem uzyskiwania zgody od

każdej osoby i czasochłonną biurokracją. Na mocy porozumienia ze stroną związkową lub przedstawicielstwem załogi dopuszczona jest również możliwość ograniczenia nieprzerwanego minimalnego odpoczynku dobowego i tygodniowego do odpowiednio 8 i 32 godzin, wprowadzenia systemu równoważnego czasu pracy do 12 godzin na dobę w okresie rozliczeniowym nieprzekraczającym 12 miesięcy, stosowania mniej korzystnych warunków zatrudnienia pracowników niż wynikające z umów o pracę, zawieszenia obowiązku tworzenia lub funkcjonowania zakładowego funduszu świadczeń socjalnych i wypłaty świadczenia urlopowego. Pracodawca jest zobowiązany przekazać kopię porozumienia właściwemu okręgowemu inspektorowi pracy w terminie 5 dni roboczych od jego zawarcia, aby spełnić funkcję prewencyjno-kontrolną dla podejmowanych ustaleń.

Należy podkreślić, że przejście na pracę zdalną, która stała się w czasie pandemii powszechnym rozwiązaniem w administracji, szkolnictwie, usługach oraz handlu (sprzedaż internetowa) nie wymagało negocjacji ze związkami zawodowymi. Pracodawca samodzielnie podejmował decyzję na podstawie przepisów Tarczy antykryzysowej. Warunkiem ustawowym zezwalającym na wydanie polecenia pracy zdalnej były umiejętności pracownika, możliwości techniczne i lokalowe oraz rodzaj wykonywanych zadań. Natomiast projektowane rozwiązania mające dopiero wejść w życie, nadające typowy, a nie nadzwyczajny charakter tej formule zatrudnienia, przewidują ustalenie zasad współpracy w porozumieniu z zakładową organizacją związkową bądź przedstawicielami załogi w celu zabezpieczenia interesu pracowników, głównie w zakresie ponoszonych kosztów pracy wynikających z użycia sprzętu i środków komunikacji elektronicznej (źródło: Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw z dnia 18 maja 2021 r.).

IV REKOMENDACJE. PROPOZYCJE ZWIĘKSZENIA UDZIAŁU PRACOWNIKÓW W PODEJMOWANIU DECYZJI PRZEZ PRACODAWCĘ W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH PRZEDSIĘBIORSTWA W NASTĘPSTWIE COVID-19. DOBRE PRAKTYKI ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM TRANSPORTU LOTNICZEGO I SEKTORA PUBLICZNEGO.

Uczestnictwo pracowników w sprawach dotyczących przedsiębiorstwa jest nieodzownym elementem współpracy z pracodawcą. Relacje powinny być utrzymywane i doskonalone bez względu na towarzyszące im okoliczności. Od transparentnego, regularnego, rzetelnego procesu informacji i konsultacji zależy efektywność dialogu społecznego. Sytuacja pandemiczna nie sprzyja jego prowadzeniu, gdyż trudno znaleźć satysfakcjonujące rozwiązania dla obu stron wobec kryzysu ekonomicznego, niepewności i destabilizacji we wszystkich aspektach życia. Dlatego trzeba systematycznie komunikować się i określać priorytety na okoliczność różnych scenariuszy (variantów) działania. Niezwykle ryzykowne jest podejmowanie zobowiązań i gwarancji na przyszłość, jeśli mogą one być niedotrzymane. Podstawą negocjacji jest zaufanie i dotrzymywanie umów. Stąd prowadząc rozmowy należy mieć na uwadze zmienność otoczenia i zachowań, a także różny zakres interwencjonizmu państwa jako reakcja na skalę i przebieg pandemii. Odgórne wprowadzanie nakazów i obostrzeń nie zawsze jest dobrze odbierane, więc należy przewidywać taką ewentualność i niezwłocznie reagować. Strony zgadzając się na pewne rozstrzygnięcia powinny pamiętać o stosowaniu zastrzeżeń, klauzul dodatkowych lub innych rozwiązań pozwalających na renegocjację lub odstąpienie od porozumienia. Konieczne jest uświadamianie i pokazywanie zagrożeń oraz korzyści z rozwiązań, jakie mają być zastosowane w przedsiębiorstwie w kontekście przyjętej strategii. Należy upowszechniać dobre praktyki i tworzyć standardy postępowania, bazować na doświadczeniach i wzorcach konkurencyjnych podmiotów (benchmarking), poszukiwać atutów w zjawiskach, które są nieuchronne. Organizacje związkowe negatywnie odbierają elastyczność, fluktuację czy autonomię, co nie zawsze oznacza pogorszenie standardów pracy. Podobnie pracodawcy mylnie kojarzą większą ochronę wyłącznie z dodatkowymi kosztami zatrudnienia. W celu zapobieżenia wątpliwościom interpretacyjnym trzeba rozumieć intencje rozmówcy, wyjaśniać sens przepisów i procedur. Przydatna jest polityka różnorodności i tworzenie odrębnych regulacji dla pewnych grup zawodowych. Dla zachowania równowagi w kształtowaniu zasad współżycia istotne jest motywowanie, tworzenie przyjaznej atmosfery, eliminowanie poczucia zagrożenia.

Podsumowując można ogólnie stwierdzić, że koronawirus nagle spowodował nową normalność w życiu społeczno-gospodarczym, do której trzeba się dostosować. Dlatego ważna jest koncyliacja i integracja, a nie eskalacja problemów w obliczu trudnej sytuacji na rynku.

BIBLIOGRAFIA

1. Program Konwergencji. Aktualizacja 2021,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021-poland-convergence-programme_pl.pdf
2. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/>
3. Główny Urząd Statystyczny, *Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w pierwszym kwartale 2021 r.*, <https://stat.gov.pl/covid/>
4. Główny Urząd Statystyczny, *Wpływ pandemii COVID-19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania (dane szczegółowe oraz szeregi czasowe)*, <https://stat.gov.pl/covid/>
5. Główny Urząd Statystyczny, *Przewozy ładunków i pasażerów w 2020 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/transport-i-lacznosc/>
6. Kryzys: Dolina Lotnicza i przemysł lotniczy w Polsce., Business Insider, <https://businessinsider.com.pl>
7. Narodowy Program Szczepień, grudzień 2020,
<https://www.gov.pl/web/szczepimysie/narodowy-program-szczepien-przeciw-covid-19>
8. Plan dla Pracy i Rozwoju, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-praca-technologia/plan-dla-pracy-i-rozwoju>
9. *Polityka Przemysłowa Polski*, Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Warszawa, 9 czerwca 2021, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-praca-technologia/polityka-przemyslowa-polski>
10. *Polityka rozwoju lotnictwa cywilnego w Polsce do 2030 r. (z perspektywą do 2040 r.)*, Ministerstwo Infrastruktury, projekt z dnia 7 lipca 2021, <https://www.gov.pl/web/infrastruktura/>
11. Projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw z dnia 18 maja 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12346911>
12. Tarcza antykryzysowa, Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, <https://www.gov.pl/web/tarczaantykryzysowa>
13. Urząd Lotnictwa Cywilnego, *Liczba obsługanych pasażerów oraz wykonanych operacji w ruchu krajowym i międzynarodowym - regularnym i czarterowym w latach 2018-2020*, <https://www.ulc.gov.pl/pl/publikacje/statystyki-i-analizy>
14. Urząd Lotnictwa Cywilnego, *Ilość obsługanego cargo on board (w kg) w polskich portach lotniczych w ruchu krajowym i międzynarodowym w latach 2019-2020*, <https://www.ulc.gov.pl/pl/publikacje/statystyki-i-analizy>
15. World Health Organization, *Coronavirus Disease*,
<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>

